

Александра ВУЛЕТИЋ

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ЗНАМЕНИТОСТИ И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ КАРАНОВЦА/КРАЉЕВА И ОКОЛИНЕ У ШТАМПИ У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Апстракт: По броју становника и положају у административно-управној хијерархији Кнежевине/Краљевине Србије Карановац/Краљево је спадао у ред мање развијених урбаних насеља. Свој идентитет и препознатљивост у широј јавности градио је у знатној мери на културно-историјским знаменитостима и природним ресурсима у свом непосредном окружењу. Међу најважнијим факторима препознатљивости ове варошице у домаћој јавности у 19. и почетком 20. века били су Манастир Жича и река Ибар. Овај рад се бави анализом новинских написа о Жичи и Ибру и њиховим релацијама са Карановцем/Краљевом у 19. и почетком 20. века.

Кључне речи: Карановац, Краљево, Жича, Ибар, Србија, 19. век

Краљево, негдашњи Карановац, у раздобљу од оснивања нововековне српске државе до данас израсло је у једно од највећих и најважнијих урбаних насеља у Србији. Као и сва значајнија градска средишта, и Краљево је од друге половине 20. века било предмет историографских и других изучавања која су резултирала бројним научним радовима, међу којима је и неколико монографија и зборника радова. У њима је знатно осветљена и историја овог насеља у 19. веку. Захваљујући поменутих истраживањима познато је да је Карановац још од завршетка Другог устанка имао важну улогу у административно-управној подели Кнежевине Србије: у њему је од 1815. до 1819. било нахијско седиште, затим седиште кнежине, капетаније, а од 1839. године среско седиште. У краћем периоду (1853–1859) Карановац је био и окружно седиште, а од 1854. и седиште епархије. Карановац је једно од првих насеља у Србији које је добило урбану регулацију (1832), као и лекара и војну болницу (1837). Од 60-их година 19. века у Карановцу је стациониран и војни гарнизон. Печат урбаног центра дало му је и оснивање општинске Читанице и Певачке дружине у другој половини 19. века. Панађур у Карановцу био је међу

чувенијима у Србији, па је ово насеље било и једно од трговачких средишта у Кнежевини.¹

Као и већина других урбаних насеља у Србији, и Карановац је у време ослобођења од османске власти и изградње аутономне државе имао релативно мали број становника. У време извршења првог пописа целокупног становништва Кнежевине Србије 1834. године Карановац је имао 173 куће и 1022 становника. Четири деценије касније број житеља био је удвостручен: пописом из 1874. у Карановцу су забележена 2234 становника. И поред несумњивог напретка у демографском погледу, Карановац је међу 48 урбаних насеља у Кнежевини (насеља са статусом вароши и варошице) по броју становника био тек на 22. месту. Иако се Карановац/Краљево у 19. веку углавном перцепира као *варош*, ово насеље у административном погледу није увек имало тај статус. У време прве класификације урбаних насеља у Србији 1857. године Карановац је као окружно средиште добио статус вароши. Законом о местима из 1866. извршена је нова класификација, којом су урбана насеља у Србији подељена у две категорије – вароши и варошице. Статус вароши добила су само окружна средишта; с обзиром на то да Карановац од 1859. више није био седиште округа, већ само среза, добио је статус варошице. Иако је имао тек педесетак становника више него Карановац, оближњи Чачак имао је виши ранг у административној хијерархији Кнежевине – био је окружни центар и имао је статус вароши. И док је по Карановцу срез назван *Карановачки*, Чачак је дао име читавом округу – *Чачански*. Горњи Милановац, још једно урбано насеље у близини, иако по броју становника упола мањи од Карановца, као окружно средиште имао је статус вароши и веће административне прерогативе од варошице на Ибру.²

Године 1869. Јован Мишковић, млади официр свестраних интересовања, написао је опширан чланак у којем је упоредио економске, стратешке и еколошке одлике Чачка, Горњег Милановца и Карановца. После детаљне анализе у којој је узео у обзир и предности и мане сваког од наведених места, закључио је: „Кад ово дакле све, што је до сада о Чачку, Горњем Милановцу и Карановцу речено, узмемо скупа у сравњење, видећемо да највећу вредност од свију њих има и имаће Карановац, а Горњи Милановац и Чачак за њим упоредо иду... Али, што је увиђавно и очигледно, код толиких превага Карановца над Чачком, он опет игра потчињену улогу... Заиста, није нимало право, да једно место, које толико изредних својстава у себи притежава, као што је Карановац, нема никаквих јавних већих завода ни судова, као што би му по положају и вредности праведно припадало.”³ Сличне утиске о ривалству

¹ Видети, на пример: *Краљево и околина*, Београд 1966; *Научни скуп Рудо Поље – Карановац – Краљево (од њрвих њомена до Првој свејској рајџа)*, ур. Љубодраг П. Ристић, Београд–Краљево 2000; Драган Драшковић, *Краљево. Од вароши до града*, Краљево 2016.

² Лепосава Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа XIII (1984), 77; *Попис људства Србије у години 1874-ој*, Државопис Србије IX, Београд 1879, 142–145; Бојана Миљковић-Катић, *Структура градског становништва Србије средином 19. века*, Београд 2002, 78.

³ Према Мишковићевом суду, историјски разлози пресудно су утицали да Чачак добије предност у управној хијерархији. Сматрао је да у случају нове административне поделе власт треба

Карановца и Чачка изнели су и Феликс Каниц и Владимир Карић. Средином 80-их година 19. века Карић је изнео следећи суд: „Краљево је се неко време такмичило са Чачком о првенство у Чачанском округу, али је на послетку подлегло; данас има 2.700 становника и прилично је жива варошица, у којој се находи и једна ратарница, једина у Србији.” Упркос томе што је изгубила битку за првенство унутар округа, Карић је варошици на Ибру предвиђао боље дане: „Краљево има лепу будућност, јер је не само на устима долине Ибарске, која води у Нови Пазар и Косово, него је тако исто и на устима долине Гружанске, којом у Мораву излази најважнији пут из Шумадије, познат из старине.”⁴ Са Карићевим виђењем прошлости и будућности Краљева био је сагласан и Феликс Каниц, који је забележио да се Карановац убрзано развијао све до измештања административног центра округа у Чачак 1858, када је његово напредовање заустављено. Почетком 20. века, када је Каниц писао, Карићево предвиђање лепше будућности Краљева већ се остваривало.⁵

Оно што Карановцу/Краљеву нико није одрицао и око чега су се сви слагали, био је изузетан положај ове варошице: „Карановац је на врло лепом месту, у доста широким равницама, око којих су се дигле красне планине, веома романтичне за око”, записао је 70-их година 19. века Милан Ђ. Милићевић у *Кнежевину Србији*.⁶ На сличне описе овог насеља редовно се наилазило и у домаћој штампи. „А да ли да вам говорим о оним природним лепотама којима је окружено ово чаробно места-шце?”, реторички се запитао дописник *Самоуправе* 1907. године. „Ту су вам величанствени и вечно замишљени Столови, ту вам је на подножју њиховом седмоврата Жича, окружена цветним и мирисним ливадама..., ту вам је Ибар, најлепша и најчистија река у Србији...” Сличну слику варошице на Ибру годину дана касније је својим читаоцима предочио и дописник *Малој журналу*: „У средини Краљевине Србије, до саме Жиче, у којој су се српски краљеви крунисали, стоји Краљево, кога са свију страна својим лепотама крунише природа.”⁷

Док се развијао у сенци других, у то време већих и напреднијих урбаних средишта, Карановац/Краљево је упориште свог идентитета тражио у споменицима историје у својој непосредној близини, као и у природној средини у којој је настао

да Карановцу „доступно место даде, као што га праведно и заслужује”, видети: Јован Мишковић, „Значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца”, *Србија*, бр. 109, 18/30. септембар 1869; бр. 111, 23. септембар/5. октобар 1869; бр. 112, 25. септембар/7. октобар 1869; бр. 115, 2/14. октобар 1869, у: *Карановац–Краљево у српској шћамји 1868–1903*, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево 2015, 39–46.

⁴ Владимир Карић, *Србија. Опис земље, народа и државе*, Београд 1997, 713.

⁵ Каниц је констатовао да је захваљујући изградњи путева и мостова у последње две деценије 19. века у Краљеву почела убрзано да се развија трговина пољопривредним производима, као и да је развој трговине поспешило развој грађевинске и других делатности: Feliks Kanic, *Srbija. Zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, II, Beograd 1999, 13. Видети и: др Јован Милићевић, „Карановац од 1813–1875. године”, у: *Краљево и околина*, Београд 1966, 258–279; Радмил Стефановић, „Прилике од 1875. до 1918. Привредно-економски живот”, у: исто, 280–293.

⁶ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, II, Београд 1876, 679.

⁷ *Самоуправа*, бр. 207, 7. септембар 1907, у: *Краљево у српској шћамји 1904–1908*, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево 2020, 203; *Мали журнал*, бр. 46, 15. фебруар 1908, у: исто, 239.

и развијао се. Непосредна близина Жиче – једног од најзначајнијих симбола српске средњовековне државе и положај на обали Ибра, чија је клисура сматрана једним од најлепших предела Србије, називаним и „наша Швајцарска“, доприносили су у знатној мери препознатљивости Карановца/Краљева у широј јавности. Многи новински дописи из ове варошице су уместо географске одреднице „из Карановца/Краљева“, имали одредницу „са Ибра“ или „из Подибра“. У поздравном слову које је један житељ Карановца упутио професорима Велике школе у Београду 1875. године, као географска одредница наведено је следеће: „Испод величанствених Столова, од славног помена Жиче, одакле је обасјало истинско видело све крајеве Српства, шаљем братско поздравље професорском сословију...“.⁸ Слање поздрава из окриља величанствених Столова и славне Жиче звучало је свечаније и импресивније од простог слања поздрава из вароши Карановца. Жича, једна од највећих средњовековних знаменитости у којој је државно-историјски ослонац тражила и модерна српска држава, и река Ибар, на чијој тераси је насеље Карановац настало, представљали су упоришне тачке на којима је ова варошица у знатној мери градила свој идентитет у 19. веку.

Жича

Ослобођење од турске власти Жича је дочекала у развалинама. Како због своје славне прошлости, тако и због неславног стања у којем се налазио, манастир је већ од првих година изградње нововековне српске државе привлачио пажњу јавности. Димитрије Давидовић, један од првих интелектуалаца у служби кнеза Милоша, по кнежевом налогу посетио је Жичу 1822. године и преписао натписе са очуваних манастирских зидина.⁹ На путописању кроз Србију Жичу је походио и немачки путописац Ото Дубислав Пирх. Развалине старог манастира привукле су му већу пажњу од Карановца, у којем је успут боравио: „Интересантиније од вароши је манастир Жича који лежи у њеној близини. Жича је сада само једна велика рушевина, један део краљевске палате, куле и цркве још стоји и свуда се опажа необична димензија.“ Жича је привукла пажњу и Јоакима Вујића и Вука Караџића, који су такође оставили кратке забелешке о овом манастиру.¹⁰ Од средине 19. века, Жича је пред-

⁸ *Српске новине*, бр. 9, 24. јануар 1875, у: *Карановац–Краљево у српској штићамји 1868–1903*, 125.

⁹ Ти натписи су са краћим описом манастира и цртежима које је начинио Д. Јанковић објављени шест година касније у *Лейтису Матице српске: „Жича. Монашврѣ у Србији, зидано између 1190 и 1224 год.“*, *Летопис Матице српске* 13/2 (1828), 9–22. Видети и: Радош Љушић, *Оријентални новинар, европски политичар. Димитрије Давидовић (1789–1838)*, Београд 2006, 60. Поводом доласка Давидовића у Жичу, кнез Милош је локалним властима издао упутства у вези с припремним радњама које ће му олакшати посао, види: АСАНУ 695. На овај документ указао ми је колега Радомир Ј. Поповић на чему му захваљујем.

¹⁰ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1900, 123; Јоаким Вујић, *Пушешесџије по Србији*, Горњи Милановац 1999, 94–100; Љиљана Жарковић, „Карановац и Карановчани у Вуковим делима“; у: *Руго Поље – Карановац – Краљево*, 167–180. Видети и: Ђорђе С.

мет све интензивнијих проучавања културних делатника, сагласних у оцени њеног не само изузетног историјског значаја, већ и високих уметничких домета њене архитектуре и живописа.¹¹

Први помени Жиче у српској штампи везани су за посете владалаца. *Српске новине* известиле су своје читаоце о посетама кнеза Александра Карађорђевића овом манастиру 1843. и 1852. године. „Светли Књаз и Књагиња у пратњи једне части своје свите посетили су развалине Жиче, овај славни спомен срећни времена српских“, писало је званично гласило приликом друге кнежеве посете Манастиру 2. септембра 1852. године.¹² Радове на Манастиру, које је 1856. године предузео епископ жички Јоаникије у циљу заустављања даљег урушавања, привукли су позорност српске штампе. У њој се тада појављују опширнији написи о стању у којем је била Жича и о покушјама да се њено пропадање заустави.¹³ *Српске новине* биле су пуне хвале за труд и рад жичког епископа, који је обнову манастира започео из сопствених средстава. *Шумадинка* је похвалила становнике Карановачког, Жичког, Моравског и Црногорског среза, који су добровољним прилозима сакупили знатну суму новца за обнову Жиче; међу приложницима били су и становници Карановца и околних села који су у ту сврху прикупили 6000 гроша. „Помоћу ови прилога и

Костић, Љубодраг П. Ристић, „Духовна средишта светосавског наслеђа у путописним белешкама XIX века (Жича, Студеница и Милешева)“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, Зборник радова са међународног научног скупа, САНУ, Београд 1998, 447–465.

¹¹ Видети, на пример: Јанко Шафарик, *Извјестије о путовању по Србији 1846. године*, приредили др Љубомир Дурковић-Јакшић и мр Милоје Ж. Николић, Ваљево 1993, 30–32. М. Ђ. Милићевић је забележио речи сликара Стеве Тодоровића да поједини живописи у овом манастиру „у изразу унутрашњег осећања могу се такмити са сликама најбољих италијанских живописаца онога доба... Штета голема што још Србину уметнику не паде у део да пробави 15–20 дана у Жичи и да нам изнесе оне драгоцености које и обрушени сводови њени сачуваше и од времена и од варварске силе, а бојати се да не ће моћи сачувати од претеране ревности и осудне дрскости неких и неких новијех молера“. (М. Ђ. Милићевић, „Манастири у Србији“, *Гласник Српског научног друштва* 4 (1867), 79–80, у даљем тексту: *Гласник СУД*) Почетком 70-их година 19. века чланови тек формираног Уметничког одсека Српског научног друштва, архитекте Драгиша Милутиновић и Михаило Валтровић, почели су вишегодишње истраживање Жиче, током којег су прецртавали манастирску архитектуру и у акварелу „пресликавали“ живописе: „Акварелским копијама старог живописа по црквама српским и снимцима старе архитектуре српске износи се нова грађа за историју уметности Срба, дотле са свим забачену, а преко ње и за историју образованости“. („Преглед радње и стања Српског научног друштва у 1871-ој години“, *Гласник СУД* XXXIII (1872), V. Видети и: исто, XXXVI (1872), 294–300; XLIV (1877), 400–408; LII (1883), 265–267; LIII (1883), 234–238; LXIV (1885), 408–410)

¹² *Српске новине*, бр. 34, 28. април 1843; 2. септембар 1852, бр. 100, у: *Карановац у српској историји 1835–1867*, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево 2018, 10, 32.

¹³ Мишљу о обнови манастира носио се још кнез Милош, али је због високог предрачуна од те намере одустао. Јован Стерија Поповић, начелник у Министарству просвете, предлагао је 1841. године да се средства за обнову манастира прикупе од народа у виду добротворних прилога. Јанко Шафарик је приликом обиласка Жиче 1846. године забележио свој разговор са окупљеним становништвом: „У разговору с нама, сви су једногласно изјављивали топлу жељу да се ова народна светиња опет понови, а и многи од госпде чиновника уверавали су да би народ на ту цјељ драговољно знатне прилоге чинио, и да би свака кућа у том пределу радо, бар по један, по два дуката, а по могућству и више жртвовала.“ (Ј. Шафарик, нав. дело, 32)

трудом и настојанијем општељубљеног архипастира нашег Г. Јоаникија саграђен је при м. Жичи један изнова дворца са три подрума, пет соба, једном оцаклиом, и пространим ходником, а од летос и црква велика оправљати се почела”, известила је *Шумагинка* своје читаоце. У новинама су објављивана и имена знатнијих приложника, махом чиновника и трговаца, а ти написи требало је да подстакну и друге, нарочито „велике и имућне Србе”, да својим прилозима помогну обнову манастира и истовремено посведоче своју оданост Цркви и општем добру.¹⁴ Четири године касније и *Вигов ган* је донео опширан извештај о чувеном манастиру. Кроз извештаје о Жичи, у видокруг читалаца је индиректно улазио и Карановац: „Близу Карановца је и стари знаменити и свети за србство споменик Жича, прва србска архиепископска столица и место одакле засијну вера и благочастивост Србима за читава два и по столећа.” И *Вигов ган* је похвално писао о подухвату жичког епископа и позвао све Србе да не забораве „задужбину првог помазаника србског; који може, и коме је Бог дао дођите к њој, видећете је и принесите јој што ко и колико ко може”.¹⁵

Све чешће позивање на традицију српске средњовековне државе у политичком дискурсу и тражење упоришне тачке у времену Немањића у обликовању и презентацији државне идеологије утицали су на све чешће реторичко позивање на Жичу као једног од највећих симбола славне прошлости. Зраци славе старог српског манастира обасјавали су и скромну варошицу на Ибру, чији су становници с нарочитим поносом помињали Манастир у свечаним приликама. Међу гомилом честитки које су упућене кнезу Милану приликом објаве његове веридбе са Наталијом Кешком, била је и честитка војника стационараних у Карановцу, који му „шаљу поздраве и изражавају жељу да ће у седмовратој Жичи прославити дане, какве су и наши велики претци са великим Неманићима прослављали”.¹⁶

Жича је у жижу јавног интересовања ушла по проглашењу Србије за краљевину 1882. године. Манастир у којем је крунисано седам српских краљева наметао се као најприродније место за крунисање првог српског краља у новом веку, а на ту чињеницу су с нарочитим жаром указивали становници Карановца. Међу многобројним делегацијама које су се упутиле на честитање у Београд, била је и делегација из Карановца, да „поздрави Његово Величанство Краља Милана и честита Краљевину; уједно да га умоли, да се крунише у ‘Седмовратој историчној Жичи’. Овде се уопште, а и у околини, држи, да ће се Краљ у Жичи крунисати”, јављао је дописник

¹⁴ *Србске новине*, бр. 139, 17. јул 1856; *Шумагинка*, бр. 125, 4. децембар 1856, бр. 19, 14. фебруар 1857, у: *Карановац у српској шћамји 1835–1867*, 77–78, 82–83, 87.

¹⁵ „Треба похитати, јер је скупоцено време, не пролази, треба у Жичи да се ликови светитеља и божји угодника, још из стари времена живописани, а душманском руком не упропашћени, сачувају и од временог квара и пропасти, па да се и сам свети храм што боље, лепше и више обнови и украси.” *Вигов ган*, бр. 60, 24. мај 1862, у: *Карановац у српској шћамји 1835–1867*, 163–164.

¹⁶ *Српске новине*, бр. 227, 10. октобар 1875, у: *Карановац–Краљево у српској шћамји 1868–1903*, 132.

Видела из Карановца.¹⁷ Честитке краљу стизале су са свих страна, па и од Чаругијског еснафа из Карановца, који му је поручивао да „манастир Жича гди се толики Краљеви крунисаше жељно изгледа да Те с Круном поздрави и запева 'Возбраној војеводје'". За Чаругијским није изостајао ни Терзијско-трговачки еснаф, који је краља поздравио речима: „У манастиру Жича, гди се крунисаше седам Крањева, радује се, да поздрави Вас као Првог Краља српског“.¹⁸

По проглашењу за краља, Милан Обреновић је кренуо на турнеју по Србији током које је посетио и Карановац. У част уздизања негдашње кнежевине у ранг краљевине, варошица која је била незаобилазна станица на путу ка славном манастиру добила је ново име; уместо обичног и прозаичног имена Карановац, које је подсећало на немила времена под Турцима, понела је име Крањево. Захваљујући близини Жиче, житељи Карановца постали су житељи краљевског града: „Ваш Краљ, Ваш Кум, баш зато хоће да вас, прве и најближе седмовратној Жичи, поздрави данас именом које вам приличи [...], именом грађана Крањевског града“.¹⁹

Осим „седмовратне“ Жиче, краљ је на путу кроз Србију посетио и Студеницу, која је у *Српским новинама* добила епитет „матере српских цркава“. У јавности се тад поставило питање где ће први српски краљ у новом веку бити крунисан. На страни Жиче нису били само историјски разлози, већ и њен положај; за разлику од Студенице, која је била окружена планинама и до које се ондашњим путевима тешко и мукотрпно стизало, Жича је била лако доступна. „Жича је једина стара црква српска која није забијена у гудуре и вртаче, него је изнесена свету на видик, и положај коме после Ниша нема равна“, писао је извештач *Српских новина*. „Види се да Жича није зидана за пустињачење и испаштање, него за славе и свечаности, за крунисање Крањева српских и за саборисање властеле и народа српског... И праведно је и треба да крунисање буде у Жичи. За то говоре не само драгоцене историски спомени, то иште овај величанствени положај, ова панорамична околина, ова крањевска варош, ово таласко поље, што прима стотине народа; то иште историја, то иште природа то и сам Бог хоће.“²⁰

Хаотичне политичке прилике у земљи убрзо су питање крунисања потисле у други план. У жичу јавности оно је опет доспело седам година касније, приликом

¹⁷ *Видело*, бр. 48, 14. март 1882, у: исто, 195.

¹⁸ *Српске новине*, бр. 64, 20. март 1882, у: исто, 196–197.

¹⁹ Крањевчани су у крањеву част те вечери приредили бакљаду, „за тим је паљен сјајан ватромет, можда први у Крањеву, али тако диван, да га је ретко и у Београду видети. Осем овога, Крањево је, да би показало љубав своју према Његовом Величанству, подигло великољепне триумфалне капије, окићене прозрацима, оно је било одевено у цвеће и венце, оно је имало заставе и лампиона колико нигде на другом месту. И на кућама, и дућанима, и на прошћу, и на дрвећу тако да је нестало платна за заставе па су га морали куповати у оближњим варошима. Сву драгу ноћ играло је коло, орила се свирка и попевка, осветљена је била не само варош него и сама брда према конаку Крањевом“. (*Српске новине*, бр. 99, 5. мај 1882, у: исто, 201–203. Видети и: Љубодраг П. Ристић, „Крањеви у Крањеву (1882–1889–1904)“, у: *Рудо Поље – Карановац – Крањево*, 233–246).

²⁰ Исто.

проглашења Александра Обреновића за краља. У Жичи је тад обављен обред миропомазанја. У Краљево се том приликом, према писању штампе, слило преко 20.000 гостију. Читав државни врх – намесници краљевске власти, чланови Владе, председници Државног савета, Народне скупштине, Касационог суда, митрополит српски, депутати свих редова војске, окружна изасланства итд., боравили су тад у овој варошици, а међу високим гостима истицао се руски посланик Персијани.²¹ „Призор је био величанствен“, извештавале су *Српске новине* своје читаоце. „Стара седмобрата Жича, која је пре 7 векова видела првог венчаног Краља српскога, ево где данас после толико мучних столећа у својим светим зидинама прима и поздравља првога миропомазаног Краља обновљене Србије Александра I.“²² Епитети којима су новинари нештедимице обасипали све актере свечаности, падали су и на варошицу на Ибру: „Дивне улице лепотнога Краљева прекриљене су силним народом, који се стекао са свију страна наше отаџбине, а приредивачи су се постарали, да лепу варошицу задиче још и врло укуским и многобројним украсима.“²³

Када су краљ Александар и краљица Драга после венчања кренули на пут по Србији, Краљево је било једно од првих места која су имала част да их краљевски пар посети. Приоритетно место у краљевском итинереру добило је захваљујући Жичи; како је краљ истакао у поздравном слову, жеља краљевског пара била је да обиђе „међу првима овај град у коме је од толико векова и један манастир, који је играо значајну улогу у нашој старој историји“.²⁴

У време пред крунисање и миропомазанје краља Петра 1904. године, величање и уздизање Жиче и Краљева у штампи више није било унисоно. У опозиционо настројеном *Малом журналу* изнети су критички гласови на рачун стања у којем се Манастир налазио: „Ко је својим очима видео Жичу, тај зна, колико је тај стари манастир изгубио од своје некадашње славе и величине; страни гости, званични и незванични, добили би тада чудновато мишљење о нашој старој држави, гледајући тај мали, сироти манастир, у којем су се некада краљеви крунисали.“²⁵ И *Вечерње новосиби* биле су резервисане у погледу краљевог крунисања у разрушеном Манастиру: „Жича није преправљена, а нарочито предњи део старе Жиче још стоји непокривен, мада је негде над тим делом била настрешница од дасака, што је спречавало да зуб времена не руши нагло слике и натписе на фрескама по зиду, док сада киша и непогода нагло уништава све то. Остале припреме такође нису предузете, ма да је већ време да се почне са подизањем бараке од дрвета како би се гости имали где склонити и ноћити, јер манастир свакако да неће дати свима уточишта и преноћишта.“²⁶

²¹ *Српске новине*, бр. 136, 20. јун 1889, у: исто, 294.

²² Исто, 296–297.

²³ Исто. И приликом посете краља Милана 1882. Карановац је у штампи описиван као „убава и лепотна варош“, а његове улице, искићене у част доласка српског краља и важних гостију, описиване су као „дивотне“. (*Српске новине*, бр. 102, 9. мај 1882, у: исто, 203)

²⁴ *Српске новине*, бр. 195, 3. септембар 1901, у: исто, 515.

²⁵ *Мали журнал*, бр. 137, 31. мај 1904, у: *Краљево у српској шtamпи 1904–1908*, прир. мр Славољуб Маржик, Краљево 2020, 21.

²⁶ *Вечерње новосиби*, бр. 170, 22. јун 1904, у: исто, 26.

После дужег већања, државни врх је одлучио да обреди миропомазана и крунисања буду одвојени. За миропомазане је изабрана „исторична“ Жича, а том обреду требало је да присуствују само чланови Владе. За гламурозније замишљени чин крунисања изабран је Београд. „Овим изменама циљ је да би се дало могућности и нашем и страном свету да присуствује у што већем броју, свечаностима којима ће бити пропраћен акт крунисања а и због тога што је немогуће у Жичи и Краљеву сместити стране представнике у погодне станове“, известила је читаоце радикалска *Самоујрава*.²⁷ На ту константацију *Самоујраве* реаговао је председник Општине Краљево, Васа Костадиновић, изјављујући да је Краљево било спремно да дочека све госте који би дошли на крунидбену свечаност: „Спремљен је стан за Његово Величанство Краља и целу његову свиту у згради ратарске школе, која има преко 30 соба; после, спремљено је 16 засебних кућа за великодостојнике а спремљено је преко 500 намештених кревета за остале посетиоце, а још би се могло наћи кревета у Краљеву, и нико не би ноћио на сокаку.“ Председник краљевачке општине на крају је истакао и да, независно од капацитета којима је општина располагала, „треба се обазрети на нешто друго, а то је седмовратна Жича, у којој су се толики краљеви крунисали, и отпада друго све, јер сви други разлози ништавни су према једној традиционалној вези“.²⁸

Одлука о одвојеним обредима није промењена. Али, и на скромније замишљени обред миропомазана долазак су најавили само читав државни врх, већ и многи домаћи и страни извештачи. „Доста страних новинара присуствоваће Краљевом миропомазану у Жичи, као гости српски“, обавештавала је читаоце *Правда*. „Многи ће странац седећи за каквим скромним столом каквог грађанина краљевачког написати опширан допис коме највећем листу европском. У допису неће ни Краљево ни Краљевчане заборавити зато треба Краљевчани да прегну на посао, да се о њиховом Краљеву најлепше напише а о њима најбоље каже.“²⁹ Извештач *Правде* уверавао је читалачку публику да су се Краљевчани својски потрудили да се покажу достојним домаћинима: „Свако то је прегао да што допринесе свеопштој ствари, да се гости тако многобројни што лепше дочекају, да из Краљева понесу што лепше успомене.“³⁰

Иако место изразите симболичке вредности које је нововековну Краљевину Србију повезивало са српском средњовековном краљевином, Жича је почетак 20. века дочекала у неугледном стању. Још се кнез Милош носио мишљу о обнови Жиче, али је због високог предрачуна одустао од те идеје. Од неминовног урушавања Жичу је средином 19. века спасао епископ Јоаникије, који је, као што смо рекли,

²⁷ *Самоујрава*, бр. 163, 16. јул 1904, у: исто, 30.

²⁸ *Самоујрава*, бр. 168, 22. јул 1904, у: исто, 30.

²⁹ *Правда*, бр. 18, 18. септембар 1904, у: исто, 37.

³⁰ *Истио*. *Правда* је пред миропомазане скретала пажњу домаћинима и на евентуалне неугодности које могу снаћи госте у њиховој варошици: неопходно је да обезбеде довољан број кола и да кочијаша не уцењују путнике, као и да не уцењују госте приликом издавања станова „да се не би рекло да по Шумадији луде глобе и арају“. (*Правда*, бр. 257, 17. септембар 1904, у: исто, 34)

извео најнужније радове на Манастиру, финансирајући их сопственим средствима и прилозима верника. Проглашење Краљевине 1882. године Жичу је поставило у жижу интересовања јавности, а тек проглашени краљ Милан је приликом обиласка манастирских рушевина најавио њену обнову. „Жича је без сумње највећа црква српска“, писале су тад *Српске новине*, „Сад је у пола и више од пола порушена, али је Краљ наредио да јој се откопавањем нађу темељи, те да се по њима може одредити облик, који је имала, према њему да се васпостави и наново озида.“³¹ Чим је еуфорија око проглашења краљевине спласла, спласнуо је и ентузијазам за обнову „највеће цркве српске“.

О обнови Жиче говорило се и приликом миропомозања краља Александра 1889, али ни тада нису предузете значајније радње на том плану. У јесен 1895. године *Вечерње новостии* су донеле текст о жалосном стању у којем се Манастир налазио: „Манастир Жича, тај најважнији и најзначајнији споменик некадашње величине и славе српске, већ дуже времена стоји скоро у рушевинама. Кад се Његово Величанство Краљ Александар I миропомозао у Жичи 1889 године, Жича је за ову свечаност била, колико је за онда нужно било, оправљена, да би колико толико одговорила великој свечаности миропомозања. Од тог времена до данас, на Жичу се више није обрађала пажња, тако, да се тај поносни Манастир данас налази скоро у рушевинама.“³² Након овог суморног извештаја, *Вечерње новостии* су за своје читаоце имале и радосне вести: „Сад пак како смо извештени, г. Јован Сарић посланик из Краљева поднеће Скупштини предлог, да се обнови манастир Жича. Овај значајан предлог без сумње наћиће потпоре код свију г.г. посланика, јер је у питању обновљење једнога споменика, који је скопчан са сјајном историјом нашег народа из најстаријих времена.“ Мишљу о обнови манастира носио се, према сазнању *Новостии*, и краљ Александар, што је обнову Жиче чинило још извеснијом.³³ На ову радосну вест, жички епископ и челници краљевачке општине окупили су се у Манастиру, где је, после вечерње службе, приређена закуска на којој се „уз звуке звона и пуцњаву прангија, најодушевљеније напијало у здравље Њег. Величанства нашег премилостивог Краља Александра I, Његове патриотске владе и народног представништва. На глас звона и прангија стекао је се народ брзо из околине и с веселим срцем поздрављао овај значајан догађај кличући: да живи Краљ“.³⁴ И ова вест о обнови Жиче, пропраћена општим весељем, брзо је пала у заборав. У фебруару 1901. године *Трговински листик* подсетио је своје читаоце да је прошло већ дванаест година откако је одлучено да држава у потпуности обнови Манастир, али да је „тек сад донет коначни закључак да се ове године изврши та давнашња жеља свију нас. На тај циљ већ неколико година има, како је била унета у државни буџет цифра

³¹ *Српске новине*, бр. 99, 5. мај 1882, у: *Карановац–Краљево у српској штићани 1868–1903*, 203.

³² *Вечерње новостии*, бр. 327, 25. новембар 1895, у: исто, 428.

³³ Исто.

³⁴ *Видело*, бр. 14, 31. јануар 1896, у: исто, 434.

од 100.000 динара, и она ће се сада и утрошити".³⁵ Када је у јесен те године Жичу посетио краљевски пар, краљ је обећао „да ће Он узети старање о овоме чувеном историјском манастиру и наредити да се о Његовом трошку у скором времену отпочне оправљати исти манастир”.³⁶ Дато у еуфорији после венчања, и ово обећање је остало неиспуњено. Жича је и следећег краља, Петра I Карађорђевића, дочекала необновљена. По већ устаљеном обичају, пред церемонију краљевог миропомазања, Жича је на брзину „оправљена и окићена”. Извештач *Вечерњих новоси* је том приликом забележио: „Жича је опала. Предњи најстарији део њен, улаз у цркву, сама је рушевина. Њу су за ову прилику, пре доласка покрили. Изнутра је по готову нестало свију светих слика. Све је тек скромни остатак славне задужбине Немањића.”³⁷ У јуну 1912. проблем обнове поново је покушао да актуелизује народни посланик Свет. Буњак, који је поднео предлог Влади да одобри суму од 200.000 динара за оправку Манастира.³⁸ И овај предлог је, у предвечерје ратног вихора, остао мртво слово на папиру. Темељна обнова Жиче извршена је тек 1928. године.³⁹

Ибар

У штампи и литератури 19. века клисура Ибра описивана је као један од најлепших и најживописнијих предела Србије; неретко је представљана и као „наша Швајцарска”.⁴⁰ Дуж Ибарске клисуре водио је пут од Жиче ка Студеници, који је био један од најлепших, премда и најтеже проходних путева у Србији: „Ко није прошао клисуром ибарском и ко није походио Студеницу, тај не зна шта је величанствена дивљина и дивља лепота, тај не поима великољепну прошлост и наде пуну будућност нашу”, записао је полетно извештач *Српских новина* у мају 1882. године. Клисура Ибра представљала је тад величанствене кулисе на путу којим је пролазио краљ Милан непосредно по уздизању Кнежевине Србије у ранг краљевине: „Кроз дивљи величанствени теснац, кроз планине од стена, дере и пробија се заношљиво мили Ибар, час тихо жуборећи, час шумно ломећи се преко грдног обрнутог камена, а

³⁵ *Трџовински гласник*, бр. 43, 21. фебруар 1901, у: исто, 510.

³⁶ *Трџовински гласник*, бр. 203, 15. септембар 1901, у: исто, 516. Краљ Александар и краљица Драга су у спомен свог ступања у брак у лето 1900. приложили Жичи два велика звона. (*Српске новине*, бр. 192, 31. октобар 1902, у: исто, 530)

³⁷ *Вечерње новоси*, бр. 267, 27. септембар 1904, у: *Краљево у српској шtamпи 1904–1908*, 45–46. Жалосном стању у којем се налазила Жича чудио се и пакрачки владика Мирон, који је овај манастир посетио 1907. године. (*Шtamпа*, бр. 193, 16. јул 1907, у: исто, 192)

³⁸ *Трџовински гласник*, бр. 120, 5. јун 1912, *Краљево у српској шtamпи 1909–1918*, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево 2021, 209.

³⁹ О овоме опширније у: Александар Кадиевић, „Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Корунковића у Жичи између два светска рата”, у: *Манастир Жича. Зборник радова*, приредио Гојко Суботић, Краљево 2000, 341–356. Nađa Kurtović Folić, „Works on the Church of St. Saviour in Žiça between the two world wars”, у: исто, 309–320.

⁴⁰ *Трџовински гласник*, бр. 217, 26. септембар 1908, у: *Краљево у српској шtamпи 1904–1908*, 272.

кроз тај величанствени теснац, уз ту дивотну реку левом обалом њеном језди на белом чилом коњицу, у многобројној пратњи својој, дика и понос народни, Први Краљ Србије! Пет стотина година текао је красни Ибар, док је видео да њиме пројезди Краљ Српски! И зарадовале су се кршне горе, и заиграо је овај бујни Ибар, и затрептао је од милине стари Маглич град кад је после толико векова, видео испред себе Краља Српског.⁴¹

Ибарска клисура је током већег дела 19. века била неискоришћени природни потенцијал. Непостојање пловног пута кроз Србију, дуж Мораве, њене највеће реке, и Ибра као притоке Западне Мораве, неповољно се одражавало на развој Карановца и других вароши на обалама поменутих река. Дописник *Српских новина* из варошице на Ибру је још 1859. године указивао на просперитет пограничних вароши, попут Београда и Шапца, које су се налазиле на обалама река којима се одвијао саобраћај паробродом; те вароши „и богаштином и чистотом и уљудношћу, притом свестручним изображењем и промишљеношћу, далеко надвишују вароши, које су удаљене од таквог саобраштаја, ма оне биле подпомагане и од саме владе намештањем војске, постављањем војних магацина и других завода и грађевина“.⁴²

Три године касније, поново је указано на неопходност како пловних, тако и копнених путева за развој Карановца: „Временом, и док се лакши обрт Моравом и преко Ибра, па кадгод – ако Бог хоће – и путови преко Рашке к Пазару и на Јадранско море отворе, овуда ће бити знаменита трговина с храном и земаљским производима, и онда ће овамо бити други Банат, ма само српски; и по томе све вароши овуда покрај реке биће живље и знаменитије, особито пак Карановац, који је на врло лепом месту, и с војничке стране а и са стране радиности.“⁴³ Поредиши Карановац, Чачак и Горњи Милановац, Јован Мишковић је био мишљења да од ова три насеља најбољи положај има варошица на Ибру: „Карановац настањен на сутицају две највеће реке на југозападноме крају Србије: Ибра и Западне Мораве, у плодној долини моравској, заиста је дивна трговачка тачка, која истина сада нема велику улогу, али коју, док се путови боље просеку, и ако Бог да Морава регулише, чека врло сјајна будућност.“⁴⁴

Нови пут кроз Ибарску клисуру, који је требало да олакша саобраћајне везе Карановца и Србије са Новим Пазаром и Османским царством, просећан је 80-их година 19. века. „И куда је ишао у овај мах Први Краљ обновљене Краљевине Србије?“, реторички је постављао питање извештач *Српских новина* у мају 1882. године. „Ишао је старим „краљевским путем“, који се сада под владом Његовом, наново гради и пресеца... И док је Краљ јездио овим путем краљевским, дотле је под њим хиљаде мина громогласно пуцало, и сваки је пуцањ у овом теснацу по десет пута

⁴¹ *Српске новине*, бр. 102, 9. мај 1882, у: *Карановац–Краљево у српској шћамји 1868–1903*, 201.

⁴² *Српске новине*, бр. 70, 16. јун 1859, у: *Карановац у српској шћамји 1835–1867*, 117. Видети и: Јован Милићевић, „Карановац од 1813–1875 године“, 275.

⁴³ *Видов дан*, бр. 60, 24. мај 1862, у: *Карановац у српској шћамји 1835–1867*, 163.

⁴⁴ Ј. Мишковић, „Значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца“, у: исто, 39–40.

одјекивао тако, да се ова јединствена клисура проламала од пуцања и весеља, од нове славе српске!" Приликом повратка у Карановац, краљ је „гредом свуда, на свим тачкама новог пута дочекиван прекрасно од честитог предузимача пута Косте Здравковића и другова његових, од инжињера и радника његових који су, у овој дивљини поградили триумфалне капије и палили mine."⁴⁵

Тринаест година касније, тим путем прошао је новинар Адолф Смит, који је о свом путовању кроз Србију извештавао читаоце новина *The Evening Telegraph* из Филаделфије, а његов путопис преносиле су и београдске *Вечерње новостии*: „Предео постаје све кршнији и величанственији”, писао је Смит, „док овде-онде не достигне и алпске размере и засија врховима снегом покривеним. Испод тих грдних висина хучи и бруји валовити Ибар, пребацујући своју бесну матицу преко стрмог стења и камења.” Лепоти Ибарске клисуре доприносио је и средњовековни Маглич, који је описан као огромна рушевина чију је грандиозност и романтичност тешко надмашати и за коју су везане и неке страхотне приче народне. За америчког дописника, долина Ибра представљала је неискоришћени природни потенцијал:

„Ове народне легенде само величају овај природни роман долине Ибра, који ју чини једним од најлепших могућих предела за летње излете и излетна уживања уопште. Склоп њен између високих планина, па следство и заклон од ветрова осигурава јој здраву, благу климу и у најоштријим месецима године. Долина Ибра могла би одиста бити и Ривијера Србије, где би нежне и слабе особе наилазиле уточишта од зимских строгости. Али данас на Ибру не само да нема, да ни лети нема, никаквих излета, никаквих путника ни туриста, него нема ни гостионица. Највише, ако се, далеко између планине, даје угледати по каква бедна чобанска колиба. Од једног часа по подне па до шест увече ми смо се возили, управо, кроз једну пустињу, и тек тада наиђосмо на једну јадну и жалосну меану. Наравно, да је српски Ибар – који би, да је среће био окићен господским вилама и удобним хотелима за пријем хиљаде и хиљаде гостију и инвалида, жудних и телесног и душевног одмора – да тај Ибар – код свију чари својих гора, код све блакости своје климе, код све чистоте свежа му ваздуха – последње место за данашњу препоруку.”⁴⁶

Коришћење водене снаге Ибра постало је актуелно крајем 19. и почетком 20. века. Године 1899. краљевачка општина понудила је Министарству правде четири локације за изградњу савременог казненог завода, од којих је нарочиту пажњу надлежних привукла локација у близини Ибра, за коју је испитивањем утврђено да „има толико текуће воде (72000 куб. лит. на сат) да се могу подмирити не само све потребе казнионице, него ће бити доста воде и за заливање пољопривредног терена, а да је довољно снажна да буде моторна снага за радионице и електрично осветлење завода”.⁴⁷ Почетком 20. века прављени су планови и за изградњу електричне

⁴⁵ *Српске новине*, бр. 99, 5. мај 1882, у: *Карановац–Краљево у српској шtamпи 1868–1903*, 201.

⁴⁶ *Вечерње новостии*, бр. 208, 29. јул 1895, у: исто, 418–419.

⁴⁷ Једина мана овог земљишта је, по мишљењу надлежне комисије, била та што Краљево није било повезано железничком пругом са другим деловима земље. О овоме опширније у: Ивана

централе која би користила водену снагу Ибра.⁴⁸ Приликом једне од поплава Ибра у атару села Матаруге откривене су сумпоровите топле воде и почела је изградња бање која је 1905. године примила прве госте. *Трџовински гласник* је већ 1903. обавестио своје читаоце: „Бања се налази у једном врло лепом природном положају, у равници до Ибра, а у подножју шумовитих Столова, да посетиоци не само што ће наћи лека својим боловима, већ ће и душевно уживати у романтичној природи. Кроз кратко време она ће претећи многе наше бање, јер има све услове за развитак и напредак.“⁴⁹

* * *

У 19. и почетком 20. века Манастир Жича и река Ибар су у знатној мери допринесли већој препознатљивости Карановца/Краљева у широј јавности. Близина Жиче, манастира који је представљао симболичну спону нововековне српске државе (нарочито од времена проглашења Краљевине 1882) са средњовековном државом Немањића, чинила је Карановац/Краљево неизбежном станицом српских владалаца и других истакнутих гостију и доприносила како развоју ове варошице, тако и већој присутности њеног имена у домаћој, па и у иностраној јавности. Река Ибар била је други фактор препознатљивости овог насеља; уместо имена насеља, у штампи се често користио синоним „варошица на Ибру“, а новински дописи, уместо одреднице „из Карановца/Краљева“, често су имали одредницу „са Ибра“ или „из Подибра“. Осим што је у 19. веку препозната као један од најлепших и најживописнијих предела Србије, Ибарска клисура је препозната и као један од највећих потенцијала за развој Карановца/Краљева. Тај потенцијал је у већој мери почео да се искоришћава у 20. веку.

Библиографија

Архив САНУ, Историјска збирка 695.

Карановац–Краљево у српској шћамји 1868–1903, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево: Народни музеј, 2015.

Крстић Мистрицеловић, „Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији“, у: *Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачког казног завода 1853–1918*, I, Пожаревац 2016, 88. Грађани Краљева покушали су неколико година касније да актуелизују ову идеју, али безуспешно. (*Трџовински гласник*, бр. 204, 21. септембар 1905, у: *Краљево у српској шћамји 1904–1908*, 101–102)

⁴⁸ Добијање концесија за њену изградњу постало је предмет спора између две заинтересоване групације – „виђенијих“ краљевачких трговаца и индустријалаца, с једне, и двојице народних посланика, с друге стране. Први су оптуживали друге да, помоћу посланичког утицаја, покушавају да се „дочепалу“ концесије. (*Шћамја*, бр. 219, 11. август 1907, у: *Краљево у српској шћамји 1904–1908*, 197)

⁴⁹ *Трџовински гласник*, бр. 141, 1. јул 1903, у: *Карановац–Краљево у српској шћамји 1868–1903*, 549.

Карановац у српској шtamпи 1835–1867, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево: Народни музеј, 2018.

Краљево у српској шtamпи 1904–1908, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево: Народни музеј, 2020.

Краљево у српској шtamпи 1909–1918, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево: Народни музеј, 2021.

Попис људства Србије у години 1874-ој, Државопис Србије IX, Београд 1879, 1–153.

Литература:

Вујић, Јоаким, *Пушешествије по Србији*, Горњи Милановац 1999.

[Давидовић, Димитрије], „Жича. Монастырь у Србији, зидано између 1190 и 1224 год.“, *Лейхойс Маџице српске* 13/2 (1828), 9–22.

Драшковић, Драган, *Краљево. Од вароши до града*, Краљево 2016.

Жарковић, Љиљана, „Карановац и Карановчани у Вуковим делима“, у: *Руго Поље – Карановац – Краљево*, 167–180.

„Извештај изасланика уметничког одсека г. г. Д. С. Милутиновића и М. Валтровића о своме пословању по Србији“, *Гласник СУД XXXVI* (1872), 294–302.

„Извештај уметничкоме одбору, од Драгутина С. Милутиновића и Михаила Валтровића“, *Гласник СУД LII* (1883), 265–267.

„Извештаји уметничком одбору“, *Гласник СУД LIII* (1883), 234–238.

„Извештај уметничком одбору. Од М. Валтровића и Д. Милутиновића“, *Гласник СУД LXIV* (1885), 408–410.

Kanic, Feliks, *Srbija. Zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, II, Beograd 1999, 13.

Кадичевић, Александар, „Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Корунковића у Жичи између два светска рата“, у: *Манастир Жича. Зборник радова*, приредио Гојко Суботић, Краљево: Народни музеј, Завод за заштиту споменика културе, 2000, 341–356.

Карић, Владимир, *Србија. Опис земље, народа и државе*, Београд 1997.

Костић, Ђорђе С., Ристић, Љубодраг П., „Духовна средишта светосавског наслеђа у путописним белешкама XIX века (Жича, Студеница и Милешева)“, у: *Зборник радова са међународној научној скупи Свећи Сава у српској историји и традицији*, САНУ, Београд 1998, 447–465.

Kurtović Folić, Nađa, „Works on the Church of St. Saviour in Žiča between the two world wars“, у: *Манастир Жича. Зборник радова*, приредио Гојко Суботић, Краљево: Народни музеј, Завод за заштиту споменика културе, 2000, 309–320.

Крстић Мистрицеловић, Ивана, „Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији“, у: *Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачкој казненој завода 1853–1918*, I, Пожаревац 2016.

Љушић, Радош, *Оријентални новинар, европски политичар. Димитрије Давидовић (1789–1838)*, Београд 2006.

Милићевић, Јован, „Карановац од 1813–1875. године“, у: *Краљево и околина*, Београд 1966, 258–279.

Милићевић, Милан Ђ., *Кнежевина Србија*, II, Београд 1876, 679.

Милићевић, Милан Ђ., „Манастири у Србији“, *Гласник СУД IV* (1867), 1–97.

Миљковић-Катић, Бојана, *Структура градојске самоуправе Србије средином 19. века*, Београд 2002.

Мишковић, Јован, „Значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца“, *Србија*, бр. 109, 18/30. септембар 1869; бр. 111, 23. септембар/5. октобар 1869; бр. 112, 25. септембар/7. октобар 1869; бр. 115, 2/14. октобар 1869, у: *Карановац–Краљево у српској штампи 1868–1903*, приредио мр Славољуб Маржик, Краљево 2015, 39–46.

Пирх, Ото Дубислав, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1900.

„Преглед радње и стања Српског ученог друштва у 1871-ој години“, *Гласник СУД XXXIII* (1872), I–VIII.

„Радња Српског ученог друштва до 13. јуна 1876“, *Гласник СУД XLIV* (1877), 365–454.

Ристић, Љубодраг П., „Краљеви у Краљеву (1882–1889–1904)“, у: *Научни скупи Рудо поље – Карановац – Краљево (од првих имена до Првој свейској раји)*, ур. Љубодраг П. Ристић, Београд–Краљево 2000, 233–246.

Стефановић, Радмило, „Прилике од 1875. до 1918. Привредно-економски живот“, у: *Краљево и околина*, Београд 1966, 280–293.

Цвијетић, Лепосава, *Попис самоуправе и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа XIII (1984), 9–118.

Шафарик, Јанко, *Извјештаје о путовању по Србији 1846. године*, приредили др Љубомир Дурковић-Јакшић и мр Милоје Ж. Николић, Ваљево 1993.

Aleksandra VULETIĆ

**CULTURAL AND HISTORICAL SIGHTS
AND NATURAL RESOURCES
OF KARANOVAC/KRALJEVO
AND ITS SURROUNDINGS
IN THE PRESS OF THE 19TH AND
THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Summary

In the 19th century, the monastery of Žiča and the river Ibar significantly contributed to the greater recognition of Karanovac / Kraljevo in the general public. The proximity of Žiča, a monastery that represented a symbolic link between the modern Serbian state (especially since the proclamation of the Kingdom in 1882) and the medieval state of the Nemanjić dynasty, made Karanovac / Kraljevo an inevitable stop for Serbian rulers and other prominent guests. That contributed a great deal to the visibility of the town in the domestic and even in the foreign public. The river Ibar was another factor in the recognizability of this settlement; instead of its name, the press often used the synonym "town on the Ibar"; and newspaper letters, instead of the designation "from Karanovac / Kraljevo", often had the designation "from the Ibar" or "from Podibar". Apart from being recognized in the 19th century as one of the most beautiful and picturesque landscapes in Serbia, the Ibar gorge was also recognized as one of the greatest potentials for the development of Karanovac / Kraljevo. This potential began to be used to a greater extent in the 20th century.